

Raznarodovalna in ponemčevalna nacistična politika v okupirani Rogaški Slatini (1941–1945)

**Denationalizing and Germanizing Nazi policy in
occupied Rogaška Slatina (1941–1945)**

asist. Daniel Siter

113

IZVLEČEK

Članek na podlagi arhivskih virov, ustnih pričevanj, slikovnega gradiva in dokumentacije iz zasebnih zbirk analizira raznarodovalni program nemškega okupatorja v obdobju štiriletne okupacije zdravilišča Rogaška Slatina. Glavni cilj nacistov je bila čim hitrejša vpeljava raznarodovalne in germanizatorske politike, ki so jo na Spodnjem Štajerskem izvajali Štajerska domovinska zveza, tajna državna policija, orožništvo in še nekateri drugi organi. Zlasti leti 1941 in 1942 sta v zdravilišču minili v znamenju aretacij, mučenj, nasilnih preiskav in zaplemb premoženja, izgonov ter internacij v nemška koncentracijska taborišča in okrožne ali okrajne zapore, kjer so bile slatinske žrtve usmrčene. Preostale prebivalce so politično, narodnostno, rasno in dednozdravstveno temeljito pregledali, jim na podlagi ocen dodelili legitimacije in jih skozi vrtce, šole ter s prirejanjem jezikovnih tečajev in političnih zborovanj podvrgli brezkompromisnemu ponemčevanju.

Ključne besede: Rogaška Slatina, raznarodovanje, ponemčevanje, Štajerska domovinska zveza, nemška okupacija, izgoni, zaplembe, internacije, rasno ocenjevanje

ABSTRACT

Drawing on archival sources, oral testimonies, pictorial material and documentation from private collections, the article analyses Nazi denationalization politics in the period of four-year occupation of health-spa resort Rogaška Slatina. The main objective of Nazis was a quick implementation of denationalization and Germanization policy, which was in the land of Lower Styria implemented mostly by Styria Homeland Association, Secret State Police, Gendarmerie and some other agencies. In the health-spa resort, both 1941 and 1942 have passed in a sign of arrests, torment, violent house searches and confiscations of property, expulsions and internments into Nazi concentration camps, district and regional prisons, where the victims from Rogaška Slatina waited for their final execution. Others have gone through thorough political, ethnic, genetic and racial examination,

and depending on their grades, they were given legitimations. Through kindergartens, schools, language courses and political rallies they were subducted to uncompromising Germanization.

Key Words: Rogaška Slatina, denationalization, Germanization, Styria Homeland Association, German occupation, expulsions, confiscations, internments, racial examination

UVOD

Aprila 1941 je nacistični škorenj poteptal še Kraljevino Jugoslavijo, ki se je po oficirskem državnem udaru 27. marca 1941 v Beogradu znašla na Hitlerjevem seznamu sovražnih držav. Nacistična Nemčija si je ob hitri zasedbi Jugoslavije prisvojila največji kos slovenske ozemeljske pogače in ga upravno–teritorialno povezala v dvečasni okupacijski coni oz. pokrajini z režimom civilne uprave: Spodnjo Štajersko ter zasedena območja Koroške in Kranjske. Nacisti so Slovence nemudoma obsodili na narodno smrt. V svojem delu zasedenega slovenskega ozemlja so si prizadevali za hitro implementacijo raznaroditve in etničnega uničenja (etnocid) podjarmljenih prebivalcev, kar so želeli doseči z velikopoteznim raznarodovalnim programom, širokim naborom ponemčevalnih akcij in izvajanjem silovitega terorja.¹ V prostoru, domnevno tisoč let trajajočega tretjega rajha, naj bi Slovenci med vsemi zatiranimi narodi širom okupirane Evrope izginili v najkrajšem času – v kakšnih štirih ali največ petih letih, po nekaj desetletjih pa bi se spremenili samo še v zgodovinski pojem.

Primarni fokus članka je zgodovinopisna analiza najbolj reprezentativnih raznarodovalno–ponemčevalnih ukrepov in primerov nacističnega terorja na krajevnem nivoju občine Rogaška Slatina v letih 1941–1945, ko je okupator v spodnještajerskem zdraviliškem kraju vzpostavil štiriletno zasedbeno upravo. Tematskemu področju sta se v osnovnih obrisih najbolj približali dve deli. V razstavi *Rogaška Slatina kot obmejno mesto Tretjega*

1 Ti trije sklopi zajemajo: hitro in popolno aneksijo zasedenih slovenskih pokrajin, spreminjanje zunanjega videza dežele (ponemčenje osebnih in krajevnih imen ter napisov), zaplembe ter uničevanje slovenskih knjižnic in arhivov, sežig molitvenikov, knjig, leksikonov, ukinitvev in prepoved pouka v slovenščini, splošna prepoved slovenskega jezika, knjig in tiska (ter njegovo uničenje), uvedba obveznih tečajev nemškega jezika, obvezno sporazumevanje in pisanje v nemščini, gradnja in obiskovanje nemških otroških vrtcev in šol ter ustanavljanje nemških mladinskih organizacij. Poskrbljeno je bilo tudi za razpust vseh slovenskih političnih, kulturnih, gospodarskih in celo dobrodelnih organizacij, društev, združenj, strank, zvez ter raznih skladov. Med tovrstne ukrepe spadajo še preiskave stanovanj in zaplembe imetja ter osebnega premoženja, začne-
tne aretacije, izgoni in izselitve. Redno so se prirejali tudi apeli, politična zborovanja in drugo. Za uničevanje slovenskega naroda se je uporabljalo še suženjsko delo s sterilizacijo, zavzeto in natančno rasno in politično pregledovanje ter ocenjevanje, dodeljevanje državljskih kategorij, splošno uničevanje slovenskega političnega, kulturnega in družbenega življenja ter načrtno množično kolonizacijo Nemcev.

rajha, 1941–1945² se avtorji sicer primarno osredotočamo na sotelsko mejo med nemškim rajhom in sosednjo Neodvisno državo Hrvaško v zaledju Rogaške Slatine ter vplivom zastražene, varovane, ožičene, ograjene, utrjene in zaminirane meje na obmejno okoliško prebivalstvo. V svoji magistrski raziskavi *Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)*³ je raznarodovalno–ponemčevalna politika obravnavana v kontekstu širše in celovitejše zgodovinske slike. Pričujoči članek je nastajal v dveh delih, drugi del vključuje nove arhivske dokumente in ostale dodane vire. Na mikrozdgodovinskem nivoju med uporabno znanstveno literaturo spadajo še prispevki, članki in monografije zgodovinarja Toneta Ferenc. Omenim naj zborniški prispevek *Nemška okupacija*,⁴ kjer je avtor orisal okupacijo ter splošno upravno in raznarodovalno delovanje okupatorja v prostoru med Bočem in Bohorjem. Še posebej pa velja izpostaviti njegovo znanstveno monografijo *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*⁵ – temeljno in še do danes nepreseženo delo o širšem ekspanzionističnem, naseljevalnem in razseljevalnem, raznarodovalnem, ponemčevalnem in represivnem delovanju ter deportacijski politiki nemškega okupatorja na območju zasedene Slovenije. Ob kritičnem pretresu sta pomembna vira tudi okupatorjev časopisni tednik *Štajerski gospodar* (izhajal v slovenščini in nemščini) ter časnik in dnevnik *Marburger Zeitung* (tudi uradno glasilo Štajerske domovinske zveze) z rednim obtokom po vsej slovenski Štajerski.

Nacistični teror se je v Rogaški Slatini pričel takoj po njeni zasedbi in vzpostavitvi okupacijskega oblastnega aparata. Valovi aretacij, preiskav in

2 Mikša, Peter, Daniel Siter, Božo Repe, Maja Vehar, Matija Zorn, Božidar Flajšman, Bojan Balkovec, Kornelija Ajlec, Manca Volk Bahun. Oddelek za zgodovino, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2018. Razstava je nastala v okviru triletnega temeljnega projekta ARRS »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva«, ki se je izvajal na Oddelku za zgodovino, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (1. 5. 2017–30. 4. 2020), financirala pa ga je Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

3 Siter, Daniel. *Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2019. Dalje: Siter, *Rogaška Slatina*.

4 Ferenc, Tone. »Nemška okupacija.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Marjan Žagar, Slavko Kremenšek, Janko Liška, Rudi Lešnik, Franc Drobne, Franjo Fijavž, Stane Mrvič, Milan Natek in Ernest Rečnik, 247–278. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984. Dalje: Ferenc, »Nemška okupacija«.

5 Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968. Dalje: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*.

zaplemb stanovanj ter ostalega premoženja, izgonov, preselitev, internacij v zapore in nemška koncentracijska taborišča ter tamkajšnje usmrčitve so lokalnemu prebivalstvu zelo hitro nakazali grozovite namere okupatorja. Izvrševanje raznarodovalno–ponemčevalnega programa lahko za okupirano Rogaško Slatino razdelimo na dve fazi. Začetna faza je trajala nekje od sredine aprila do jeseni 1941 in je bila najintenzivnejša. Raznarodovanje in teror se nato nadaljujeta v letu 1942, ko se okupator ob protizakoniti uvedbi prisilne vojaške in delovne mobilizacije odloči še za usmritev pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja in steklarjev, ki so po napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 postali zaradi svoje delovne zavednosti in poznejšega razkritja komunistične celice znotraj tovarne stekla glavni sovražniki nemškega rajha. Skorajda sočasno sledi tudi internacija svojcev ustreljenih steklarskih talcev, partizanskih družin in aktivistov Osvobodilne fronte (v nadaljevanju OF) v celjski Stari pisker ter nemška koncentracijska in otroška taborišča.

OSNOVA RAZNARODOVANJA ZASNOVANA ŽE V PREDVOJNEM OBDOBJU

Osnova raznarodovalne politike, ki jo je nemški okupator v vsej svoji izkrivljeni in celoviti obliki implementiral po prevzemu občinskih uprav in vzpostavitvi svoje okupacijske civilne uprave, je bila pripravljena še preden je nemška vojska napadla Kraljevino Jugoslavijo. Med 27. marcem (državni udar v Beogradu) in 6. aprilom 1941 (začetek nemškega napada) je bilo pod okriljem še intenzivnejšega zbiranja obveščevalnih podatkov petokolonaških organizacij v veliki tajnosti v Gradcu sklicanih več pomembnih sestankov, kjer so se Nemcem predajali občutljivi in ključni podatki iz številnih tajnih sfer delovanja jugoslovanske države. Srečanji so se udeležili zlasti vodilni nacisti iz slovenskega okolja, ki so kasneje nemškim invazijskim enotam pomagali kot vodniki (»Sonderführer«), tolmači in inštruktorji. Tri dni pred napadom so bili na konferenci obmejnega pokrajinskega urada nacionalsocialistične stranke v Gradcu izbrani tudi ideološko in politično zanesljivi ljudje (t. i. zaupniki oz. »Vertrauensleute«), na katere se je lahko okupator zanašal glede dobavljanja skrajno občutljivih podatkov iz njihovega

vega domačega okolja ter nudenja osnovne pomoči nemškim vojakom pri njihovi orientaciji in nemškim organom pri vzpostavljanju okupacijskega oblastnega aparata.⁶ Iz fonda Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije izvemo, da so sezname zaupnikov razdelili na navadne in posebne zaupnike (»besondere Vertrauensleute«) – imena slednjih so v dokumentih podčrtali. Iz občine Rogaška Slatina posebnih zaupnikov ni bilo, osem oseb pa je bilo uvrščenih med navadne zaupnike. Za ozemlje Kostrivnice so nemški uradniki zapisali zgolj enega navadnega zaupnika.⁷

Občutljive osebne informacije, zbrane v predvojnih dneh v Gradcu, so nacisti izkoristili za to, da so še pred invazijo za vsak politični okraj v slovenskem delu Štajerske pripravili mape z osebnimi podatki o ljudeh, organizacijah, društvih in ustanovah, ki so bile Nemcem oz. nemštvu prijateljsko naklonjene ali sovražno usmerjene.⁸ Poleg tovrstnih map pa so bili v dneh pred vojno v Gradcu ustvarjeni tudi natančni aretacijski spiski domnevno sumljivih in nevarnih ljudi, po katerih se je ravnala okupatorjeva oblast po prevzemu občinskih uprav. V skladu s temi vnaprej pripravljenimi seznamami je bilo priprtih in izgnanih ogromno število Slovencev.⁹ Po 3. aprilu 1941 so bili položeni tudi temelji kasnejše raznarodovalne politike v slovenskem predelu Štajerske. Med najpomembnejše sklepe sodijo določitev nemščine za uradni jezik, odstranitev slovenskih napisov in spomenikov, izgon nezaželenih in nevarnih elementov ter prebivalcev, ki so se v Slovenijo priselili po letu 1914.¹⁰

Tako ne preseneča, da so bili za občino Rogaška Slatina s pomočjo izdajalske obveščevalne dejavnosti petokolonaških organizacij, folksdvoj-

6 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 131–132; Ferenc, »Nemška okupacija«, 248.

7 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, šk. 816, Gemeinde Kostreinitz/Rohitsch Sauerbrunn/Rohitsch; šk. 744, Kulturbund: Rogaška Slatina; SI AS 1602, Deželni svetnik okrožja Celje, šk. 2, p. e. 58.

8 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 134.

9 Prav tam, 131–132; Ferenc, Tone. *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1: Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006, 131–132. Dalje: Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*.

10 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 135.

čerjev¹¹ in nemštvu naklonjenih oseb (lokalnih simpatizerjev) že v dneh pred vojno oblikovani natančni aretacijski spiski domnevno sumljivih ljudi, s katerimi bo potrebno obračunati takoj po zasedbi. V Gradcu ustvarjeni imenski seznama («verhaftungsbefehl aus Graz») slatinskih občanov, ki je policijskim oblastem po vzpostavitvi oblastnega aparata služil kot osnovni priročnik za izvrševanje aretacij, preselitev in izgonov, so bili opremljeni celo s podatki o kraju in letu rojstva, številu otrok, zakonskem stažu, poklicu, državljanstvu in kraju bivanja. Na graškem aretacijskem pozivu za zdraviliški kraj se je znašlo 10 prebivalcev – po poklicni strukturi je šlo v glavnem za učitelje, ravnatelje, duhovnike, gostilničarje, direktorja zdravilišča in podobne zaposlitve.¹² Dva seznama za Rogaško Slatino sta bila izdelana celo v Berlinu («Verhaftungsbefehl aus Berlin»)¹³. Na vseh seznamih je bilo še pripisano, da so imenovani izkazovali sovražno protinemško mišljenje in razpoloženje, med obremenilne podatke pa je sodil še pripis, da se jih je 27. marca 1941 večina udeležila demonstracij proti pristopu Kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu.¹⁴ Ti dokumenti potrjujejo tezo, da so bile grozljive usode mnogih prebivalcev Rogaške Slatine načrtovane in zapečatene še pred Hitlerjevo invazijo. Temeljni kamen nacističnega raznarodovalnega programa za Spodnjo Štajersko je bil torej položen še preden je nemška vojska sploh prestopila jugoslovanske državne meje.¹⁵

KRONOLOŠKI PREGLED IZGONOV IN ZAPLEMB IMETJA V LETU 1941

16. aprila 1941 (zgolj pet dni po zasedbi Rogaške Slatine in dan pred brezpogojno kapitulacijo razsute jugoslovanske vojske) so se v zdravilišče

11 Volksdeutscher (poslovenjeno v folksdojčer) označuje pripadnika nemškega naroda, ki živi izven etničnih meja matične nemške države. Tovrstnim Nemcem je bilo običajno podeljeno dvojno državljanstvo: državljanstvo tuje države, kjer so prebivali in nemško državljanstvo. Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=folksdoj%C4%8Der> (dostop: februar 2021). Okupatorjev župan v Rogaški Slatini Herbert Miglič je bil torej jugoslovanski oz. slatinski Nемец.

12 Siter, *Rogaška Slatina*, 8.

13 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 78, Fahndungsliste Berlin.

14 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Verhaftungsbefehl aus Graz/Berlin.

15 Siter, *Rogaška Slatina*, 8.

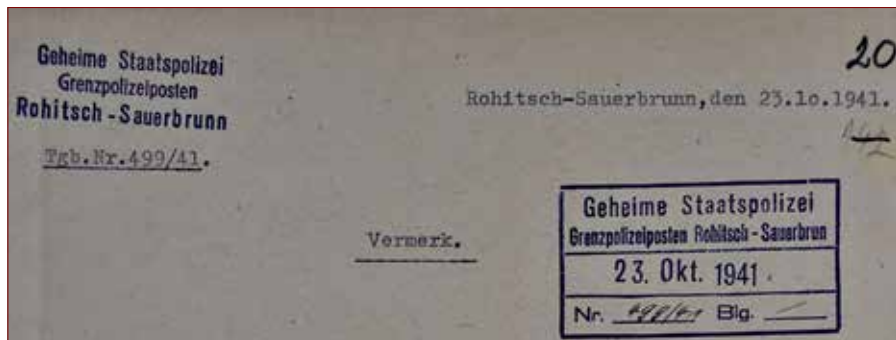
pripeljali prvi oddelki SA (Sturmabteilung) in glavni šef («Postenfürher») kasnejše obmejne policijske postaje gestapo (Geheime Staatspolizei oz. tajna državna policija) v Rogaški Slatini. Krajevno izpostavo tajne državne policije je zgolj 12 dni po prihodu, 28. aprila 1941, ustanovil in tekom okupacije vodil dotedanji vodja postaje obmejne policije v Murecku kriminalist Mihael Hofmann. Po odprtju gestapovske centrale se je teror v skladu z navodili iz Gradca pričel izvajati še isto noč, kar potrjuje namere nacistov po hitri izvršitvi politike raznarodovanja v Spodnji Štajerski.¹⁶

Slika 1: V stanovanjski vili Janina s hišno številko 120 je bila ob koncu aprila 1941 nameščena izpostava gestapa. Vodjo slatinskih sokolov in lastnika vile zdravnika dr. Koltererja je okupator izgnal, njegovo lastnino pa zaplenil. Najstrahotnejši vzvod lokalnega terorja se je nahajal na isti lokaciji, kjer so danes prostori bančne poslovalnice Nova KBM.

Vir: Zasebna zbirka Roberta Reicha. Izvirnik fotografije hrani Jelica Lukič.

16 SI AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk. 10, Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina; SI AS 1931, šk. 848, Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina; šk. 814, Errichtung eines Grenzpol.Postens in Rohitsch Sauerbrunn, 30. april 1941.

Slika 2: Uradni žig gestapovskega centra v spodnještajerskem zdravilišču Rogaška Slatina med drugo svetovno vojno. Njegovo formalno poimenovanje je imelo dva uradna naziva: »Geheime Staatspolizei: Grenzpolizei-posten Rohitsch-Sauerbrunn« oz. »Tajna državna policija: Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina« ali »Der Kommandeur der Sipo und des SD in der Untersteiermark: Grenzpolizei-posten Rohitsch-Sauerbrunn«. Prvi je bil v pogostejši rabi.

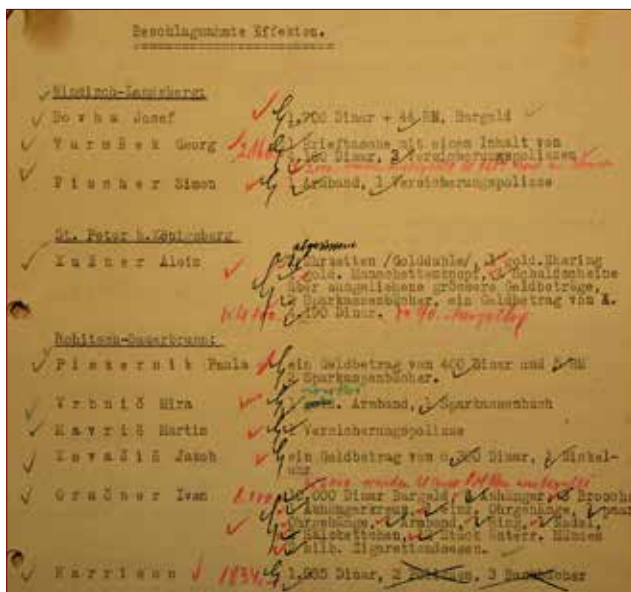
Vir: SI AS 1931, t. e. 814, Vermerk, 23. oktober 1941.

Med prvimi aretiranci so se že 16. aprila 1941 znašli zlasti narodno zavedni in politično aktivni Slatinčani (člani Sokola, protinemško uperjeni prebivalci, izobraženci, učitelji, duhovniki, zdraviliški in poštni uradniki ter drugi).¹⁷ Med njimi je bil tudi dotedanji ravnatelj banovinskega zdravilišča v Rogaški Slatini Ivan Gračner, čigar primer zelo nazorno izkazuje tragično usodo vseh izgnancev. Skupaj s preostalimi žrtvami je bil 16. aprila odveden najprej v Migličevo občinsko stavbo, od koder so bili že naslednji dan odpeljani v začasni pripor v Šmarje pri Jelšah, kjer sta imela slatinski gestapo in politični komisar Robert Komarek¹⁸ poleg zaporov v Rogaški Slatini svoje zaporniške celice. Po desetih dneh ujetništva za rešetkami so mu sporočili, da bo skupaj s svojo družino pregan čez mejo na ozemlje NDH, njegovo premoženje pa bo zaplenjeno. Gračnerja so nato policisti odvedli na kamion in ga odpeljali k njegovi ženi v Rogaško Slatino, kjer je okupator istočasno že zbiral družine aretirancev za načrtovani izgon preko

¹⁷ SI AS 1827, š. 10, f. 870/IV, Kronika.

¹⁸ SA-Standartenführer Robert Komarek, dotedanji funkcionar na pokrajinskem vodstvu Nemške delavske fronte (*Deutsche Arbeitsfront*) oz. nacističnega sindikata v Gradcu in osebni prijatelj Franza Steinla (zvezne vodje SHB), je bil od sredine aprila do konca junija 1941 politični komisar okraja Šmarje pri Jelšah s sedežem v prostorih Ljubljanskega doma v Rogaški Slatini. Do ukinitve njegovega okrajnega političnega komisariata mu je bila med drugim podrejena tudi okupacijska občina Rogaška Slatina z županom Herbertom Migličem. Siter, *Rogaška Slatina*, 40–41.

južne meje nemškega rajha. Ob prihodu ji je policijsko spremstvo zabičalo: »Imate pol ure časa. Šli boste s svojim možem. Vaše posestvo je zaplenjeno. S seboj vam je dovoljeno vzeti 12 kg prtljage in 250 dinarjev.«¹⁹ Gračnerjevi ženi so poleg vsega imetja odvzeli še 45.000 dinarjev (originalno nemško poročilo navaja 10.000 dinarjev²⁰), ki jih je skrivala pri sebi.²¹ Natrpane v vojaškem kamionu, kot da sploh ne bi bili ljudje, so jih odpeljali preko sotelske meje na ozemlje NDH, natančneje v Đurmanec, kjer so jih pregnali iz vozila in jim zabičali: »Tako, sedaj ste prosti. Greste lahko kamorkoli želite, toda če se vrnete nazaj, boste ustreljeni.«²²

Slika 3: Seznam zaplenjenega imetja v korist utrjevanja spodnještajerskega nemštva in Komarekovega okrajnega urada pri naslednjih Slatinčanih: Pavli Piskernik, Miri Vrbič, Martinu Mavriču, Jakobu Kovačiču, Ivanu Gračnerju in Harrisonu.

Vir: SI AS 1625, t. e. 1, Beschlagnahmte Effekten, 12. junij 1941.

19 ARS, AS 1827, š. 73, Usoda slovenskega uradništva.

20 SI AS 1625, Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, Urad Maribor, šk. 1, Übernahmsbestätigung, 20. junij 1941; Beschlagnahmte Effekten.

21 SI AS 1827, šk. 10, Kronika šolskega okoliša Rogaška Slatina; šk. 73, Tragedija slovenskega naroda (1941); SI AS 1931, šk. 848, Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina.

22 SI AS 1827, šk. 73, Usoda slovenskega uradništva.

Okrajni politični komisar Komarek je že 14. aprila izdal prvo odredbo o zaplembi prometno izpravnih motornih vozil na območju Rogaške Slatine za potrebe Wehrmachta ali administrativnih uradov okraja Šmarje pri Jelšah. Rok za vložitev prijave motornih vozil je bil 1. maj, po pretečenem roku so bila na podlagi odredbe vsa vozila avtomatsko zaplenjena.²³ Prve zaplembe preiskane imovine so bile opravljene že 18. aprila 1941, ko so nacisti po ukazu okrožnega žandarmerijskega poveljnika v sklopu temeljite preiskave Zdraviliškega doma v osrčju zdravilišča zasegli pekarno, sestavine za peko (moko, sol, sladkor, olje ipd.), pogonsko gorivo in najdena živila v hotelskem poslopju.²⁴ Že naslednji dan se je okupator polastil tudi Stritarjevega doma (v lasti zdravnika v jugoslovanski kraljevi vojski majorja dr. Dernošeka in gostilničarja Huga Vlahoviča), kjer je ob preiskavi vile zaplenil tudi ogromno količino živil in ostalih predmetov. V poročilu žandarmerijske postaje Rogaška Slatina izvemo, da so bila živila pripravljena za vojne begunce, ob zaplembi pa prestavljena v skladišče hotela Steiererhof (pred vojno Hotel Jugokralj, danes Hotel Slovenija).²⁵ Zaplembe so se nadaljevale 21. aprila, ko so Srbu Jovanu Sretenoviču (podpolkovniku v nekdanji kraljevi vojski) odvzeli 12–sobno vilo (Vila Sretenovič), pravoslavnemu župniku Svetozarju Zuranoviču iz Pančeva je bila zasežena vila s šestimi sobami, podobno pa se je zgodilo tudi profesorici Zori Ilič iz Zagreba, ki so ji prav tako zaplenili majhno vilo z nekaj sobami.²⁶

25. aprila 1941 je krajevna izpostava SD (Sicherheitsdienst; obveščevalna služba NSDAP in SS)²⁷ v Rogaški Slatini izdala nalog o priprtju in izgonu nemštvu sovražnih oseb. Ukaz je zajel 11 oseb, izvršiti pa ga je morala žandarmerijska postaja v Rogaški Slatini. Na spisku so se znašli: družina Matanič (mama Ana in njena otroka Ana ter Rozalija), družina Perger (mama Alojzija, zakonska otroka Tatina in Vera ter 6–letna vnukinja Zag Tušanka), družina Podjavoršek (žena Minka in njen sin Albin), Ilka

23 SI_ZAC (Zgodovinski arhiv Celje)/0084, Okupacijska občina Rogaška Slatina, šk. 2, sign. 122, Anmeldung der Kraftfahrzeuge, 22. april 1941.

24 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 84, Verzeichnis über aufgefundene Lebensmittel und Treibstoffe, 18. april 1941.

25 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 84, Verzeichnis, 19. april 1941.

26 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 84, Häuser, Beschlagnahme, 21. april 1941.

27 V zdravilišču stacionirani SD in SiPo sta delovali pod upravo gestapovske izpostave obmejne policije Rogaška Slatina (Geheime-Statpolizei: Grenzpolizeiposten Rohitsch Sauerbrunn).

Hočevar in Zazilija Kračner, ki pa ni živela ves čas v Rogaški Slatini.²⁸ A. M. je to bridko usodo ob začetku okupacije doživela na lastni koži. V pogovoru je omenila, da tega dne, tudi če bi želela, ne bo nikoli pozabila. Do zob oboroženi nemški policijski oddelki so sredi noči vdrli v njihovo hišo in začeli v nemščini kričati, da morajo zapustiti svoj dom. S seboj jim je bilo dovoljeno vzeti 10 kg nujne prtljage (oblačil in osebnih potrebščin) in 200 dinarjev. Zunaj jih je že čakal nemški avtobus, na katerega so iz bližnjih okolišev strpali tudi preostale prebivalce s podobno usodo.²⁹ Objokane, prestrašene in neprespane so jih odpeljali prek nemško–hrvaške meje v Đurmanec, kjer je avtobus počakal, nakar je policijsko osebje dejalo: »*Tako, sedaj ste svobodni. Lahko greste kamorkoli želite, toda če se kdajkoli vrnete na ozemlje nemškega rajha, boste ustreljeni.*«³⁰ Pričevalka je še dodala, da se spominja Pergerjevih sester, ki sta se po izgonu za kratek čas vrnili nazaj v Rogaško Slatino, da bi iz stanovanja pobrali še nekaj svojega imetja, kar pa bi lahko bila usodna napaka. Po vojni sta ji povedali, da so ju skoraj ustrelili.³¹ SD je še nato za vse izgnane izdal ukaz o preiskavi in zaplembi njihovih stanovanj ter ostalega premoženja.³² Pri Mataničih je nemška policija poleg živih in ostalih predmetov odkrila tudi 1.835 dinarjev in usnjeno torbico. Družina Podjavoršek je živela v delu občinskega doma (drugi del je pripadal Migličevemu zasedbenemu uradu), kjer so bila nekatera stanovanja namenjena bivanju učiteljev. 26. aprila 1941 jim je okupatorjeva oblast pregledala in zaplenila celotno premoženje, najdena živila pa so bila izročena organizaciji Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (Urad za nacionalsocialistični ljudski blagor ali NSV).³³ Pri večini žandarskih aretacij in izgonih je sodeloval slatinski orožnik in stalni namestnik nemškega šefa žandarmerijske postaje v Rogaški Slatini Franc Lončar, ki je veljal za desno roko Migliča, pred okupacijo pa je bil celo komandir zdraviliške orožniške postaje.³⁴

28 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Festnahme und Abschiebung deutsch feindlicher Personen, 26. april 1941.

29 A. M., telefonski pogovor, intervjuval Daniel Siter, Ljubljana, 2018.

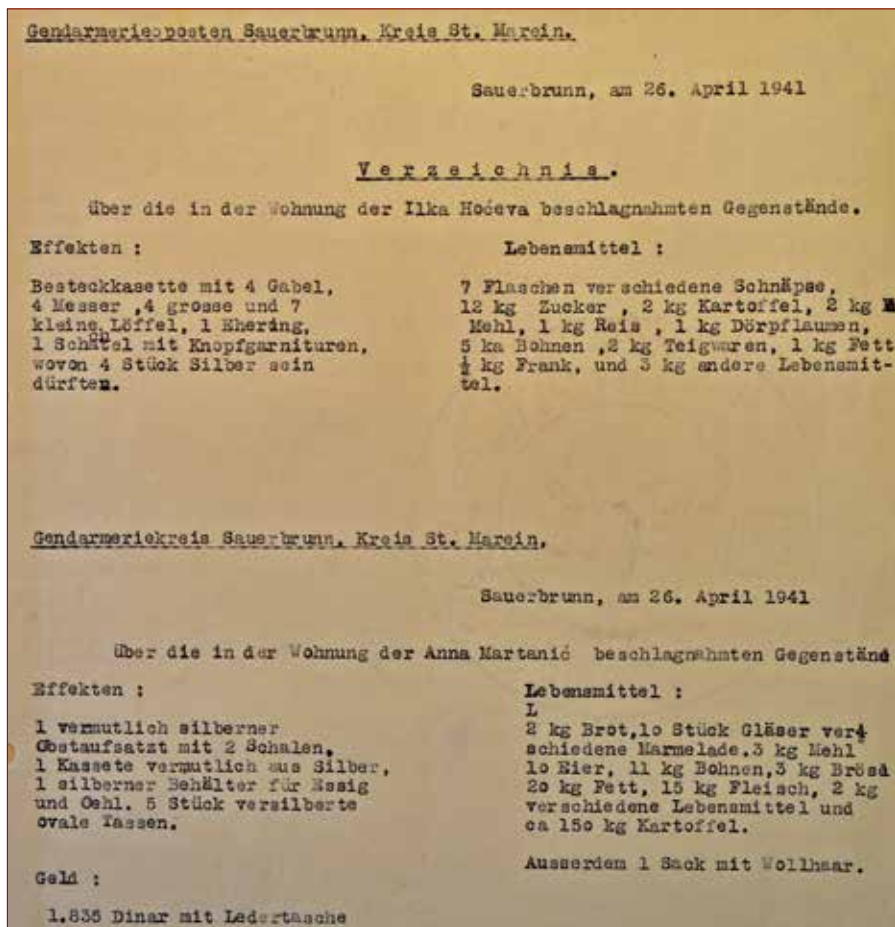
30 SI AS 1827, šk. 73, Tragedija slovenskega naroda (1941).

31 A. M., telefonski pogovor, intervjuval Daniel Siter.

32 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Festnahme und Abschiebung deutsch feindlicher Personen, 26. april 1941.

33 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Verzeichnis, 26. april 1941.

34 SI AS 1827, šk. 63, Poizvedbe o orožnikih, 2. oktober 1945.

Slika 4: Spisek živil, vrednostnih papirjev, denarja in ostalih dragocenih predmetov, ki so bili zaseženi ob preiskavi stanovanj Ilke Hočevar in Anne Matanič.

Vir: SI AS 1602, šk. 2, p. e. 77, Verzeichnis, 26. april 1941.

Štiri osebe, ki so za kratek čas sicer končale v nemškem priporu (areta-cija se je izvršila 30. aprila 1941), so si izpustitev in ponovno svobodo kupile z obljubo o trajni izselitvi. Ironično jo je okupator označil za prostovoljno dejanje. Kar se tiče poklicnega statusa je šlo za pripadnice ženskega spola (Pavlo Piskernik, Miro Vrbnič in Miro Kurbus) z zaposlitvijo na raznih ura-

dih, Vinko Snoj pa je bil po poklicu ekonomist.³⁵ 29. aprila je okupator v zaledju Rogaške Slatine na drugo stran reke Sotle, ki je sredi junija 1941 formalnopravno postala nemško–hrvaška državna meja, pregnal naslednje judovske prebivalce: Adolfa Rosenthala iz Rogaške Slatine in družino König (Kralj) – Elzo, Karla in Franca. Za zadnja dva (po smrti svojega očeta postaneta delničarja žage v Mestinju) obstaja verjetnost, da sta bila pregnana že 20. aprila. Ko so prečkali sotelsko mejo, so jim nemški orožniki zabičali, naj se ne vračajo več v nemški rajh, sicer bodo ustreljeni.³⁶

V maju 1941 se je nemški okupator polastil tudi imovine v okoliških naseljih Rogaške Slatine. Tako je bila 17. maja po naročilu Roberta Komareka na naslovu Topole 24 zaplenjena stanovanjska hiša in pripadajoča posest 53–letnega slatinskega zdravnika dr. Franca Koltererja. Za upravitelja približno 10 hektarjev velikega kmetijskega zemljišča je bil na predlog župana Migliča imenovan folksdojčer in član Kulturbunda Ludvig Brezinšek.³⁷ Že ob koncu aprila so Koltererju odtujili tudi Vilo Janina v središču Rogaške Slatine, kjer se je namestil sedež gestapovske izpostave.³⁸ Koltererju kot vodji Sokola v zdravilišču je uspelo še pravi čas prebegniti v okupirano Ljubljano.³⁹ 17. maja je bila v naselju Cerovec zasežena približno 7 hektarjev velika posest Janka Leskovca, ki pa je do zaplembe že pobegnil. Tudi na njegovem zemljišču je bil za upravitelja določen Brezinšek.⁴⁰ 23. maja so Georgu Anderliču zaplenili motor, ker se ni držal Komarekovega navodila, da mora prijavo vozila oddati najkasneje do 1. maja.⁴¹ Ob koncu maja 1941 je izpostava gestapa v Rogaški Slatini zasegla imovino Mihaela Klanjščka, ki je bival v Rogaški Slatini vse od leta 1919, potem ko se je preselil iz Ljubljane. Nemška tajna državna policija mu je 21. maja zasegla lekarno na naslovu Tržaški dom 44. Aretaciji in prestajanju zaporne kazni se je sku-

35 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 78, Liste über Schutzhäftlinge, die freiwillig abgewandert sind; p. e. 77, Sauerbrunn; šk. 3, p. e. 87, Liste der beim Postamt Rohitsch–Sauerbrunn beschäftigten Bediensteten, 17. januar 1941.

36 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 78, Liste über Reichsverwiesene Juden; p. e. 77, König..., Juden, Reichsverweisung; šk. 3, p. e. 81, ...Sägewerk in Mösttin, 24. april 1941.

37 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 80, 17. maj 1941.

38 SI AS 1931, šk. 814, Errichtung eines Grenzpol.Postens in Rohitsch Sauerbrunn, 30. april 1941.

39 SI AS 1931, šk. 848, Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina.

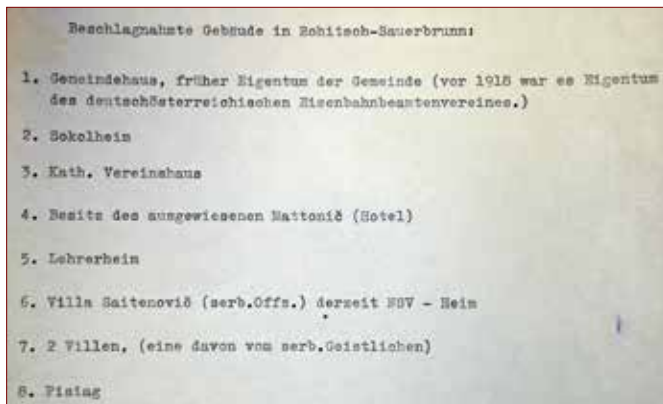
40 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 80, 17. maj 1941.

41 SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 121, Zaplemba mot. kolesa, 23. maj 1941.

paj s svojo ženo uspel izogniti z obljubo o takojšnji izselitvi z ozemlja nemškega rajha.⁴² Župan Miglič si je nadzor nad gasilskimi četami, stacioniranimi v zdravilišču, vzpostavil že sredi maja 1941, pri čemer jim je zaplenil njihov dotedanji gasilski dom, gasilske enote pa prestavil na novo lokacijo.⁴³

Slika 5: Gestapo je ob koncu maja 1941 zaplenil tudi lekarno Klanjšček (del Tržaškega doma, danes se v istih prostorih nahaja Turistični informacijski center). Levo v ozadju je viden Hotel Steiererhof (danes Hotel Slovenija), vmes teče takratna glavna prometna pot, kjer je danes urejena zdraviliška promenada. Ni znano, kdo sta možakarja na fotografiji, očitno pa je zdraviliška lekarna med vojno obdržala svojo lokacijo.

Vir: Zasebna zbirka Roberta Vrečka.

Slika 6: Nepopolni seznam zaplenjenih objektov v Rogaški Slatini. Na spisku so se znašli Občinski in Sokolski dom, Hotel Matanič, Učiteljski dom pod Bellevuejem, nekaj zdraviliških vil in Hiša katoliškega društva. Vir: SI AS 1602, š. 3, p. e. 86, *Beschlagnahmte Gebäude in Rohitsch-Sauerbrunn*.

42 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 83, Sicherstellung der Apotheke »Klanjšček« in Rohitsch Sauerbrunn, 21. maj 1941.

43 SI_ZAC/0084, šk. 2, sign. 135, Feuerwehrwesen, 17. maj 1941.

Iz poročil žandarmerijske postaje Rogaška Slatina je razvidno, da se je novi val izseljevanja pričel 3. junija 1941, ko je okupator na območju sosednje Kostrivnice (jeseni 1941 priključena občini Rogaška Slatina) izselil tamkajšnjega župnika Janeza Slaviča (poslan v pripor v Maribor), njegovo lastnino in župnišče v Kostrivnici pa zaplenil. Zaplemba premoženja je v Kostrivnici doletela tudi Milana Totroviča, lastnika izvira mineralnega vode in Vladimirja Ogrizka, kateremu so zaplenili celo motorno kolo.⁴⁴ Istega dne je nemški okupator izgone prebivalstva izvajal tudi v zdravilišču. Do 3. junija se je seznam aretiranih, izgnanih in izseljenih iz zdravilišča še povečal. Iz priloženega nemškega poročila, datiranega 3. junija 1941, je razvidno, da je bilo med 16. aprilom in začetkom junija 1941 neposredno izgnanih (brez

pošiljanja v začasne priapore) natanko 26 oseb. Analiza njihovega poklicnega statusa pokaže, da je šlo v glavnem za učitelje, razne uradnike, pravnike in cerkveno osebje.⁴⁵

Slika 7: Poročilo žandarmerijske postaje Rogaška Slatina o aretacijskih in izgnanjnih akcijah na območju zdraviliščne občine. Spisek zajema obdobje do 3. junija 1941. Izgon je v glavnem doletel učitelje, knjižničarje, zdravnike, uradnike in tajnike na občini, pošti, v zdraviliški upravi ter cerkveno osebje in razne posestnike. Vir: SI AS 1602, š. 2, Schutzhäftlinge und abgeschobene Personen, 3. junij 1941.

44 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Gemeinde Kostreinitz, 3. junij 1941; Schutzhäftlinge und abgeschobene Personen, 3. junij 1941; šk. 3, p. e. 80, Beschlagnahme Besitzungen.

45 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Schutzhäftlinge und abgeschobene Personen, 3. junij 1941.

Kakor je bila do takrat že ustaljena praksa, so nato še istega dne sledili postopki nacističnih zaplemb. Judu Antonu Kleinu je okupator zaplenil zemljišče v velikosti 3 hektarjev in 47 arov, Mirku Brezinščaku iz Tržišča pa so odvzeli njegovo družinsko hišo. Med večje konfiskacije s tega dne sodita zlasti zaplembi Sokolskega doma in jugoslovanskega Učiteljskega doma (objekta s 13 sobami).⁴⁶ Juriju Anderliču iz Gabrc je Migličev občinski urad zaplenil motorno kolo, hotelirju Francu Ozomu iz Rogaške Slatine in zdraviliški upravi so Nemci zasegli osebni avtomobil, motorna kolesa pa so bila zaplenjena tudi pri študentu Anatolu Demetroviču (znamka NSU), poštnemu uslužbencu Jakobu Škodiču (znamka Favorit) in steklobrusilcu Jožefu Trelcu (Puch 350 m3).⁴⁷

Še 18. junija je nemška vojska v slatinski steklarni (polni naziv Vereinigte Glasfabriken A.G. Fabriksleitung Rohitsch–Sauerbrunn) zaplenila osebni avtomobil znamke »Tatra«, 125 litrov goriva in rezervno kolo.⁴⁸ Zadnja velika zaplemba premoženja v sklopu zaključevanja prve faze se je izvršila 23. junija 1941, ko je gestapo v Takalcah na naslovu Sveti Križ 7 zaplenil gostišče Antonije Drogenik. Vzrok za zaplembo in zaprtje tiči v širjenju komunistične propagande, ki so jo v točilnih prostorih širili sinovi Antonije zgolj dan po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo. Karla Drogenika – ta je imel med drugim celo odklonilni govor proti nadaljevanju vojne, Hitlerju in direktorju Steklarne Otto Weisheitu – je gestapo zaradi hujskanja ljudstva in sovražne propagande zoper državo aretiral in poslal v okrajni zapor v Šmarje pri Jelšah. Preostali otroci (Mirko Drogenik, Cita Karat in Ladislav Karat) so prejeli samo opozorilo.⁴⁹

Ob koncu junija 1941 je bil aretiran tudi Anton Sajko (do prihoda nemške vojske župan predvojne občine). Gestapo ga je pahnil v ječo zaradi uporabe občinskega denarja, s katerim si je priskrbel velike količine koruze in krompirja, kar je nato prodajal še svojim krajanom. Nemški policijski

46 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Verzeichnis der beschlagnahmten und sichergestellten, 3. junij 1941.

47 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Verzeichnis der beschlagnahmten Krafftfahrzeuge, 3. junij 1941.

48 SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 75, Aufstellung über die von der Deutschen Wehrmacht beschlagnahmten Gegenstände, 18. junij 1941.

49 SI AS 1602, šk. 3, p. e. 85, Sicherstellung der Gastwirtschaft der Antonia Drogenik, 25. junij 1941; Bericht; Niederschrift, 24. junij 1941.

oddelki so mu tudi zaplenili vse njegovo premoženje.⁵⁰ Izgoni in zaplembe so bili med aprilom in junijem 1941 najintenzivnejši, v zmanjšanem obsegu in bolj osamljenih primerih pa so se nadaljevali še v naslednjih mesecih. Mnogi, ki so bili že v prejšnjih mesecih aretirani in nato izpuščeni (ali pa so bili še vedno v ječi), so bili nato v drugi polovici leta 1941 izgnani.⁵¹ Glede na poročila lokalne orožniške postaje je bilo do konca junija 1941 vsaj 45 prebivalcev iz okupacijskih občin Rogaška Slatina in Kostrivnica takšnih, ki so doživeli aretacijo oz. varnostni pripor («*Schutzhaft*»), izgon ali oboje.⁵² Po nadaljnjih podatkih *Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev* (v nadaljevanju KUZOP) je bilo od začetka julija do začetka septembra 1941 iz okupacijske občine Rogaška Slatina izseljenih še dodatnih 62 ljudi.⁵³

ŠTAJERSKA DOMOVINSKA ZVEZA: KLJUČNO ORODJE RAZNARODOVALNE IN GERMANIZATORSKE POLITIKE

Ključno orodje raznarodovalno–ponemčevalne nacistične politike na Spodnjem Štajerskem je bila Štajerska domovinska zveza (*Steirischer Heimatbund / SHB*) – največja politična organizacija nacistov na Spodnjem Štajerskem, kjer je delovala kot nadomestek Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei / NSDAP).⁵⁴ Delovanje SHB znotraj posameznih okupacijskih občin je bilo organizirano po krajevnih skupinah (Ortsgruppe), ki so običajno pokrivalo isto ozemlje kot okupacijske občine.⁵⁵ Podatki o prvotni lokaciji sedeža urada krajevne izpostave SHB v Rogaški Slatini niso znani. Iz okupatorjevih poročil o oddaji nepremičnin SHB so razvidne težnje po selitvi štaba krajevnega Heimatbunda na novo lokacijo. Ob koncu marca 1943 je namreč zveza za svoje delovanje zahtevala zaplenjeno hišo na naslovu 66 (Vila Sretenovič),

50 SI_ZAC/0084, šk. 1, sign. 21, Dopis o Antonu Sajku, tukajšnjemu nekdanjemu županu, 26. junij 1941.

51 SI AS 1827, šk. 58, Izseljenci iz Rogaške Slatine.

52 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 71, Schutzhäftlinge und abgeschobene Personen, 3. junij 1941.

53 SI AS 1827, šk. 58, Izseljenci iz Rogaške Slatine.

54 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 744–745.

55 SI AS 1631, Štajerska domovinska zveza, šk. 4, fasc. 7, Weisungsblatt Nr. 3: Gebietliche Organisation; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 757.

ki se je nahajala nasproti zdraviliške strojarne in gostišča Ogrizek (današnje gostilne Bohor). Že od sredine oktobra 1941 je uradniško osebje SHB koristilo nekatere prostore, imenovane vile, za sklepanje raznih poslov in kupčij. Selitev urada potrjuje tudi sicer pomanjkljiva skica Obveščevalnega centra Kozjanskega odreda o vojni namembnosti posameznih zdraviliških zgradb tik ob koncu leta 1944, iz katere je razvidno, da je bil sedež slatinškega Heimatbunda prestavljen v prostore Vile Sretenovič.⁵⁶ Krajevno skupino Štajerske domovinske zveze v Rogaški Slatini je vsa štiri leta zasedbe vodil okupacijski župan in Ortsgruppenführer Herbert Miglič.⁵⁷

Rasne meritve ter rasnopolitično, narodnostno in dednozdravstveno ocenjevanje

Temeljito rasno, politično, narodnostno in dednozdravstveno pregledovanje ter ocenjevanje podjarmljenega slovenskega prebivalstva je spadalo v sklop okupatorjevih najgrozljivejših početij, pri čemer je šlo za najpopolnejše ponižanje in oskrunjenje človekovega dostojanstva. Ustreznost rasnopolitičnih ocen in zunanjega izgleda kandidata je veljala kot osnovni predpogoj za odobritev vstopa v Štajersko domovinsko zvezo, članstvo v Heimatbundu pa je štelo kot glavni pogoj za kasnejše pridobivanje nemškega državljanstva in posledičen obstanek v domačem kraju.⁵⁸ Tistim, ki se v zvezo niso želeli vpisati oz. jim je bila dodelitev članstva v organizaciji zavrnjena, je bil namenjen prisilni izgon, njihovo premoženje pa je bilo podvrženo zaplembi v korist utrjevanja spodnještajerskega nemštva.⁵⁹

Rasno pregledovanje in podajanje rasnih ocen je zajemalo merjenje in popisovanje oblik ter velikosti človeških nosov, lobanj, ušes in ostalih telesnih okončin, preverjanje barve las, dlak, oči, preizkušanje telesnih refleksov, ugotavljanje prisotnosti morebitne judovske krvi ter štetje modrih las in modrih oči. S takšnimi rasnimi meritvami so nacisti določili usodo (izgon, ponemčenje in obstanek ali pa suženjsko delo s sterilizacijo) več kot 750.000

56 Siter, *Rogaška Slatina*, 98–99.

57 SI AS 1631, Organisation in der Ortsgruppe: Org. Nr. 28, fasc. 13, šk. 10; fasc. 21, šk. 16.

58 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 744–748; Ferenc, »Nemška okupacija«, 268.

59 Siter, *Rogaška Slatina*, 97.

Slovencev. Tako velikopoteznega, natančnega, zavzetega in množičnega pregledovanja ter ocenjevanja prebivalstva ni okupator opravil v nobeni drugi zasedbeni pokrajini in ga zato smatramo kot posebnost okupacijskega režima v zasedeni Sloveniji.⁶⁰

Rasnopolični pregledi so v nemškem delu okupirane Slovenije potekali pod krovnim vodstvom rasnega antropologa SS–Obersturmbannführerja Bruna Kurta Schultzza.⁶¹ V zdravilišču Rogaška Slatina se je tovrstno sprevrženo početje izvajalo v prostorih Migličevega občinskega urada, kjer je bil sedež sprejemne rasnopolične komisije.⁶² Slatinčani so se morali pred to komisijo zvrstiti v obdobju med 5. junijem in 15. septembrom 1941, ko so v zdraviliškem kraju potekali temeljiti pregledi.⁶³ V takrat še samostojni občinski enoti Kostrivnica, ki je bila sredi septembra 1941 priključena upravi in ozemlju sosednje občine Rogaška Slatina,⁶⁴ se je leteča komisija zbrala na prostem pred cerkvijo v Kostrivnici, kamor so se zgrinjale vrste prestrašenih družin. Krajanje so si morali priskrbeti verodostojne listine (rojstne in poročne liste) za tri rodove nazaj, s čimer so dokazovali svoje poreklo in rasno čistost. Še posebej natančni so bili pri ugotavljanju judovske krvi. Za mnoge so te preiskave simbolizirale globoko žalitev njihovega človeškega dostojanstva, pri nekaterih domačinih pa so vzbujale celo posmeh.⁶⁵ Komisijo sta tvorila dva rasna preiskovalna izvedenca (»Rasse–Eignungsprüfer«): nacionalno-politični referent (tega je določil dr. Helmut Carstanjen⁶⁶) in vodja izpostave

60 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 17, 205; Ferenc, Tone. »Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34/2 (1994), 231. Dalje: Ferenc, »Viri o rasnih pregledih Slovencev«.

61 Ferenc, »Viri o rasnih pregledih Slovencev«, 233. Schultz je bil vodja rasnih preiskovalcev in sprejemnih (imenovanih tudi letečih) rasnopoličnih komisij v zasedeni Sloveniji ter šef rasnega urada v glavnem rasnem in kolonizacijskem uradu SS v Berlinu. Ta urad je pod Schultzovo taktirko 18. aprila 1941 ustanovil tudi posebni akcijski urad za *Südost* (jugovzhod), znotraj katerega je delovanje II. referata preselitvenega štaba za Spodnjo Štajersko (*Umsiedlungsstab Untersteiermark*) v Mariboru in na Bledu pokrivalo tudi okoliš Rogaške Slatine. Ferenc, »Nemška okupacija«, 268.

62 Šolska kronika: 1898–1958, 12.

63 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 749.

64 Siter, *Rogaška Slatina*, 142–143.

65 But, Franc. *Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem*. Rogaška Slatina: Delavska univerza v Šmarju pri Jelšah, 1983, 21. Dalje: But, *Zapisi o osvobodilnem gibanju*.

66 Himmlerjev nacionalno-politični referent, rasni preiskovalec in izvedenec za postopke ponemčevanja ter premika jezikovnih mej, ki je delal za glavni rasni in kolonizacijski urad SS.

Heimatbunda v Rogaški Slatini župan Miglič kot lokalni nacionalnopolitični referent. Komisijskemu osebju je bil dodeljen še šofer, kurir in dve pisarniški moči.⁶⁷ Populacija Rogaške Slatine je bila obdelana v zadnji – tretji fazi, ki je trajala od 5. junija do 15. septembra 1941, za razliko od prvih dveh faz pa jo je izvajalo izključno osebje štajerskega Heimatbunda.⁶⁸

Pričevalka Gabrijela Krumpak⁶⁹ je bila zgolj ena izmed mnogih, ki je bila skupaj s svojim možem podvržena temeljitemu pregledu njunih teles. Zaradi plavolase barve in visoke rasti so jo označili z »ganz Nordische typ« (povsem nordijski tip), njen mož Anton Kamenšek pa je pridobil oznako »gefährlich Serbo« (nevarni Srb). Njegovi črni lasje komisijskemu osebju vsekakor niso bili v skladu z nacističnimi predstavami o arijskem izgledu.⁷⁰

Kategorije rasnih ocen	Člani krajevne skupine Rogaška Slatina po posameznih rasnih ocenah (v %)
Rasna ocena I	0
Rasna ocena II	9
Rasna ocena III	83
Rasna ocena IV	8

Tabela 1: Pregled dodelitev rasnih ocen članom krajevne skupine Štajerske domovinske zveze v Rogaški Slatini glede na okupatorjeve rasne teorije in modele. Dodeljene rasne ocene po krajevnih skupinah celjskega okrožnega prostora so bile v povprečju nizke, stanje v Rogaški Slatini je bilo za nacistične dokaj porazno.

Vir: <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop 25. 1. 2021).

67 Siter, *Rogaška Slatina*, 100–101; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 749.

68 Internet Edition des Buches Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941 bis 1945. Dokument 127: Bericht des Umsiedlungsstabes Untersteiermark über die Volks- und Rassenverhältnisse der Untersteiermark <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop: januar 2021).

69 Pričevalka Gabrijela Krumpak je bila rojena leta 1919 v Brežicah, v letu 2020 pa je dopolnila častljivo 101 leto. Intervju je bil opravljen oktobra 2017 v Pegazovem domu (domu za starejše) v Rogaški Slatini. Za njeno pripravljenost in izkazano voljo pri pogovoru njej in njeni družini izrekam iskreno zahvalo ter globoko spoštovanje. Pričevalka je preminila v januarju 2021 v svojem 102. letu starosti.

70 Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje, intervjujal Daniel Siter, Rogaška Slatina, 2017. Avdioposnetek hrani avtor.

Vrste ras	Člani krajevne skupine Rogaška Slatina glede na pripadnost posameznim rasam (v %)
Nordijska rasa	8
Falska rasa	1
Dinarska rasa	52
Zahodna rasa	7
Vzhodnobaltiška rasa	11
Vzhodna rasa	21
Neevropska rasa	manj kot 0,1

Tabela 2: Pregled rasne pripadnosti članov krajevne skupine Štajerske domovinske zveze v Rogaški Slatini glede na okupatorjeve rasne teorije in klasifikacije ras. Pri ugotavljanju posameznih ras v zdraviliški občini je bilo stanje za nemškega okupatorja nekoliko znosnejše.

Vir: <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop 25. 1. 2021).

Vrsta pridobljenega članstva v SHB (konec maja 1941)	Število prebivalcev (konec maja 1941) ⁷¹
Stalna/rdeča članska izkaznica SHB	61 = stalno nemško državljanstvo
Začasne/zelene članske izkaznice SHB	2.963 (52, 5 %) = nemško državljanstvo na preklic / začasno državljanstvo
Bele legitimacije	19 (pijanci, delomrzneži in umsko zaostali) = vpis v SHB zavr-njen in trajno onemogočen
Vrsta dodeljenega državljanstva (november 1942)	Število prebivalcev (november 1942) ⁷²
Stalno nemško državljanstvo	151 (2, 5 %) = stalno nemško državljanstvo Dejansko članstvo v SHB: 76 (rdeče članske izkaznice SHB)

71 Pregled zajema 5.640 občanov iz krajevne skupine/okupacijske občine Rogaška Slatina, ki so do 25. maja 1941 oddali svojo prijavno polo.

72 9. novembra 1942 je Štajerska domovinska zveza opravila popis vsega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem. Pregled zato vključuje vseh 5.951 občanov iz krajevne skupine Rogaška Slatina.

Nemško državljanstvo na preklic	4.931 (82,9 %) = nemško državljanstvo na preklic / začasno državljanstvo Dejansko članstvo v SHB: 3.067 (zelene članske izkaznice SHB)
Zaščitenci nemškega rajha (»Schutzangehörige«)	763 (12,8 %) ⁷³ = bele legitimacije (vpis v SHB zavrtnjen in trajno onemogočen) Dejansko brez članstva v SHB: 638
Osebe brez državljanstva	5 (0,1 %)
Tujci	101 (1,7 %): 96 Hrvatov, 4 Italijani in 1 iz Češkoslovaškega protektorata

Tabela 3: Pregled različnih vrst pridobljenih članstev (zgornji del) za prebivalce krajevne skupine SHB Rogaška Slatina in različnih tipov dodeljenih državljanstev (spodnji del) za prebivalce zdraviliške okupacijske občine. Iz spodnjega dela je razvidno, da se podatki znotraj slatinske krajevne grupe SHB ne ujemajo s številčno analizo članstva v lokalnem Heimatbundu. Občani so bili namreč od sredine leta 1942 mobilizirani v nemško državno delovno službo, nemško vojsko, partizanske oddelke ali pa so bili kot sorodniki partizanov in umorjenih talcev izključeni iz SHB. Vse to je vplivalo na postopno zmanjševanje članstva.

Vir: Siter, Rogaška Slatina, 108–109; Ferenc, »Nemška okupacija«, 271; Steindl, Franz. *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942. Marburg an der Drau: Heimatbundverlag, 1943, 35. Dalje: Steindl, Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme.*

Slika 8: Podeljena začasna legitimacija SHB v okrožju Maribor–mesto. Vir: SI AS 1631, šk. 98, Vorläufige Mitgliedskarte, 1. maj 1941.

73 Sredi marca 1943 je bilo v zasedbeni občini Rogaška Slatina 5.980 stalnih prebivalcev, od tega samo še 326 zaščitencev, 3.519 imetnikov zelene legitimacije, 97 prebivalcev z rdečimi članskimi izkaznicami, 96 tujcev, 308 članov Nemške mladine in 45 članov NSDAP. SI AS 1602, šk. 35, p. e. 395, Bericht über die Prüfung der Gemeindeverwaltung Rohitsch–Sauerbrunn, 10. marec 1943.

Politična zborovanja in apeli

Štajerska domovinska zveza je kot orodje germanizatorske in raznarodovalne politike v zasedeni Spodnji Štajerski v okviru svojih delovnih nalog prirejala nemške jezikovne tečaje, apele in množična politična zborovanja, kjer so ljudem poleg učenja nemščine skozi telovadbo in s petjem nemških pesmi vcepljali nacionalsocialistično ideologijo.⁷⁴ Za priredbo zborovanj je bila po različnih krajevnih skupinah določena osrednja tematika, o kateri so razpravljali za to vpoklicani govorniki. Vsako leto sta bila običajno dva velika vala splošnih zborovanj, prvi na začetku leta oz. v zgodnji pomladi in drugi v pozni jeseni.⁷⁵ Fond Štajerske domovinske zveze v ARS hrani kar precej ohranjenega gradiva v povezavi s prirejanjem tovrstnih političnih

dogodkov v okupacijski občini Rogaška Slatina. Iz poročila okrožnega vodstva SHB v Celju izvemo, da so se zborovanj, ki so med 14. in 29. novembrom 1942⁷⁶ sočasno potekala v 37 krajevnih skupinah celjskega okrožja, udeležilo vsega skupaj 39.076 oseb, od tega v Rogaški Slatini 961 prebivalcev (zgolj 16,1 % celotne občinske populacije). Obisk je bil za lokalno nemško oblast poraz na celi črti. V sosednjem Rogatcu s precej manjšo populacijo je bil obisk neprimerno boljši – zborovanja se je denimo udeležilo 1.500 ljudi.⁷⁷

Slika 8b: Vsebinske iztočnice povabljenih govornikov v sklopu četrtega vala političnih zborovanj.
Vir: SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Rednerunterlage für die Versammlungswelle im November 1942.

74 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 781–784, 786.

75 Prav tam, 781–784.

76 Četrty val zborovanj je nosil osrednji naslov »Nemčija ima vse adute v rokah – Nemčija je postala nepremagljiva!« Za razumevanje nekoliko širše slike je potrebno poudariti, da je ravno v tem času nemška ofenziva pri Stalingradu dokončno zastala, zaradi česar so imela novembrska zborovanja še toliko večji pomen. SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Rednerunterlage für die Versammlungswelle im November 1942.

77 SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Beurteilung der Versammlungen vom 14. – 29. November 1942.

Udeležba je bila nekoliko boljša na petem velikem zborovanju z naslovom »Zmagati za vsako ceno!« med 27. februarjem in 7. marcem 1943, ko se je v Rogaški Slatini zbralo 1.435 ljudi, sosednji Rogatec pa je v primerjavi s prejšnjim obdobjem s 1.100 obiskovalci utrpel manjši upad.⁷⁸ Znotraj različnih celic krajevne grupe Rogaška Slatina so bili za manjša zborovanja izbrani različni govorniki. V zdraviliški občini so njihovo vlogo najpogosteje opravljali župan Miglič, župan Šmarja pri Jelšah Anton Vogl, Anton Dorfmeister (glavni vodja okrožnega vodstva SHB s sedežem v Celju) in ostali Migličevi tesni sodelavci: Gustav Učesanek, Karl Kolterer (župan Rogatca in *Ortsgruppenführer* tamkajšnje krajevne skupine), nemški ravnatelj v zdravilišču Friedrich Högl, nadučitelj svetokriške nemške ljudske šole Franz Eigler, Hans Berlisg, Trötscher, Friedrich Steinberger, Hellmut Issen in drugi. Dorfmeister je denimo v obdobju med 14. in 29. novembrom 1942 predaval pri Hotelu Pošta v osrčju zdravilišča, Hans Berlisg pa zraven telovadnice pri Svetem Križu v Rogaški Slatini.⁷⁹

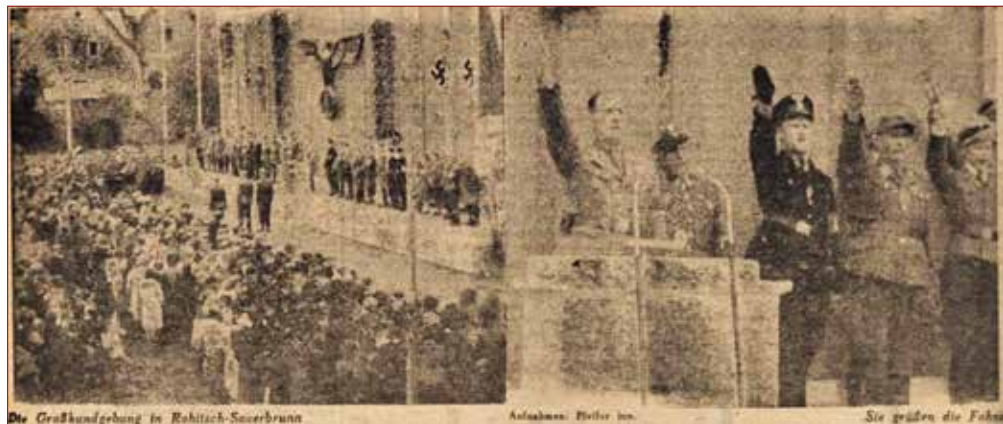

Slika 9: Sklicani apel v prostorih Steklarne Rogaška v času nacistične oblasti. Fotografija prikazuje zbor steklarskih delavcev in povabljenih govornikov, za odrom na steni so v venčnih listih obešene nacistične zastave in portret vodje Adolfa Hitlerja. Na steni za poslušalci je bila obešena tabla s pozivnim pripisom »Sprich Deutsch« (»govori nemško«).

Vir: MNZC, JP 30135 – JPNOB3451; JP 30130 – JPNOB3446.

78 SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Beurteilung der Versammlungen vom 27. Feber – 7. März 1943.

79 SI AS 1631, fasc. 12a, šk. 8, Beurteilung der Versammlungen vom 14. – 29. November 1942; SI_ZAC/0084, šk. 2, Zellen und Blockeinteilung der Ortsgruppe Roh. Sauerbrunn, 13. junij 1941.

Slika 10: V začetku oktobra 1943 je na športnem igrišču v Rogaški Slatini (danes igrišča za nogomet in košarko med telovadnico Janina in novo glasbeno šolo) pod okriljem »Ortsgruppentag Rohitsch Sauerbrunn« (dan krajevne skupine SHB v Rogaški Slatini) potekalo veliko zborovanje lokalnih nacističnih voditeljev in funkcionarjev. Prisotnih naj bi bilo več kot 3.000 prebivalcev, med njimi tudi glavni govornik dogodka Kreisführer Anton Dorfmeister (na sliki v črni opravi), ki je okupacijskemu županu Herbertu Migliču (v ospredju povsem levo) izročil zastavo slatinske krajevne skupine (Ortsgruppe) SHB.

Vir: »Sijajno uspeli Ortsgruppentag v Rohitsch-Sauerbrunn.«

Štajerski gospodar, 9. oktober 1943.

Obvezna raba nemščine, nemški jezikovni tečajji, prepoved slovenščine in uničevanje slovenskega tiska

Med prvimi raznarodovalno–ponemčevalnimi ukrepi je bila vsekakor sprememba zunanjega videza dežele v nemško podobo.⁸⁰ Semkaj sodi odstranjevanje slovenskih napisov in nameščanje nemških.⁸¹ V skladu z nacistično napovedjo je Komarek 4. junija 1941 za območje Rogaške Slatine izdal odlok o odstranitvi slovenskih krajevnih in drugih napisov ter prepovedi javne rabe slovenskega jezika v uradih, šolah in cerkvah. Zadnji rok za prenehanje rabe slovenskih tabličnih napisov in krajevnih imenskih označb za poimenovanje vasi, ulic, krajev, naselij, prometnih križišč, gostiln, trgovin, kažipotov idr. ter dvojezičnosti je bil 15. junij 1941.⁸² V stanovanjskih preiska-

80 Ferenc, »Nemška okupacija«, 265.

81 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 732.

82 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 76, Entfernung slowenischer Inschriften, 4. junij 1941.

vah pa je bil ves slovenski tisk podvržen strogim konfiskacijam.⁸³ Gabrijela Krumpak se je v intervjuju spominjala sežiganja slovenskih knjig takoj po nemški zasedbi:

Vse slovenske knjige smo morali odnesti za Donatski dom in oni (Nemci, op. a.) so napravili veliko grmado in so zažigali slovenske knjige. Takoj ob začetku. Tam je bila zelo velika grmada. Tudi jaz sem odnesla, vsi smo morali nekaj odnesti. Meni je bilo najbolj hudo, ker sem imela eno lepo knjigo /.../ In tam v tisti knjigi so bile slike in tisto knjigo sem jaz skrila pod streho za en steber pod Donatski dom. Po vojni sem jo šla iskati, ampak je ni bilo več. Vse slovenske knjige so hodili blockführerji gledati, si mogel vse slovenske knjige oddati, da so šle v zažig. Sami smo jih morali prineseti. Nihče si ni upal, da jih ne bi prinesel, vsi so se bali.⁸⁴

Nemški jezikovni tečaji za odrasle in mlade so bili v okupirani slovenski Štajerski uvedeni že poleti leta 1941 in samo pozimi 1941–1942 je bilo organiziranih nekaj več kot 23.000 tečajev. Njihova uspešnost pa je bila glede na podatek, da je do jeseni 1942 govorilo nemško samo 12 % prebivalcev, zelo nizka.⁸⁵ Nemški okupator ni nikoli skrival svojih ponemčevalnih namer. Že poleti 1941, v približno istem obdobju, ko so se pričeli izvajati tečaji hitrega in pravilnega obvladovanja nemškega jezika, je okupator na Spodnjem Štajerskem javno razglasil, da se bo po štirih ali petih letih govorilo samo še nemško.⁸⁶

Slika 11: Primer neizpolnjenega kartončka SHB, ki je naznanjal datum in točno uro pričetka, čas trajanja in izvajalca jezikovnega tečaja nemščine.

Vir: SI AS 1631, šk. 21, fasc. 29, Deutsch-Sprachkurs.

Steirischer Heimalbund - Amt Volkbildung

Deutsch-Sprachkurs

Kursleiter _____

Kurstell _____ **Laufende Kurs-Nr.** _____

Kurstunden _____

von _____ **bis** _____

83 SI AS 1602, šk. 2, p. e. 63, Gesamtbericht, 22. junij 1941.

84 Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje, intervjuval Daniel Siter.

85 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 784, 786.

86 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 75.

Ponemčevalni napori v Rogaški Slatini so bili izjemno intenzivni. Vzrok za to se najverjetneje skriva tudi v delu dr. Helmuta Carstanjena, ki se je kot nacionalnopolitični referent ukvarjal z načrtom razvoja jezikovnega ponemčenja in premika jezikovnih mej, pri tem pa je v drugi etapi prve faze svojega načrta določil Rogaško Slatino (kjer je imel v zvezi s tovrstno vsebino tudi večdnevno konferenco) za eno izmed točk formiranja nove nemške jezikovne postojanke. Visoko stopnjo izvrševanja ponemčevalne politike v Rogaški Slatini potrjuje tudi podatek, da je bilo od vseh občin samo v nekajkrat večjem Celju med letoma 1941 in 1942 prirejenih več jezikovnih tečajev za učenje nemščine kot v Rogaški Slatini, kjer je v prvih dveh letih 598 kandidatov obiskalo kar 13 priredb nemških jezikovnih tečajev.⁸⁷ Zdraviliško mesto je bilo tudi daleč med najvodilnejšimi po prirejanju tečajev za Wehrmannschaft.⁸⁸ Na 16 tečajih se je namreč med usposabljanjem za sprejem v oboroženo formacijo organizacije razvrstilo kar 618 vermanov.⁸⁹ Steklarna Rogaška je za svoje zaposlene pripravila 2 jezikovna tečaja nemščine, ki se ga je udeležilo 70 steklarjev. Tudi samo zdravilišče je v sklopu ponemčevanja v Zdraviliškem domu (ponemčeno v *Kurhaus*) izvedlo 1 tečaj, kjer je bilo 60 poslušalcev.⁹⁰ Največja pozornost izmed tistih občin pod celjskim okrožjem, kjer so bili tečaji prirejeni tudi za nemške mladinske organizacije (starost mladine od 14 do 21 let), je bila prav tako namenjena Rogaški Slatini. Za 530 mladih udeležencev je bilo organiziranih kar 11 tečajev.⁹¹ Nacisti so šli celo tako daleč, da so v lokalnih okoljih v strogem duhu nacionalsocialistične ideologije prirejali lutkovne predstave za otroke in odrasle.⁹² Kako je potekala ta vsiljena ponemčevalna oblika, izvemo iz kratkega priročnika za njene izvajalce – nemško učiteljsko osebo. Šolarji so bili glede na sposobnost obvladovanja nemščine razdeljeni v dve skupini oz. srednji in nižji razred. Oba nivoja sta bila sestavljena iz dveh delov (nižji nivo I in II ter srednji razred III in IV) in sta trajala 6 tednov, vsaki teden po dve učni uri v obsegu 90 minut. Med različnimi nivoji je bila

87 SI AS 1631, fasc. 29, šk. 21, Kurse im Kreis Cilli; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 786–787, 810.

88 Paravojaški bojni oddelki, ki so delovali kot oborožena veja Štajerske domovinske zveze.

89 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Kurse für Wehrmannschaft.

90 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Kurse in Betrieben.

91 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Kurse für Jugend.

92 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Puppenspiele für Kinder/Erwachsene.

glede na osvojeno znanje in izpolnjevanje kriterijev možnost prehajanja. Da je šlo pri izvajanju tečajev nemškega jezika za skrajno vsiljevanje tujega jezika podjarmljenemu slovenskemu narodu izkazuje tudi naslednje navodilo: »Vsakršno prevajanje je strogo prepovedano. Nemško bomo govorili od prve do zadnje minute. Cilj je jasen: želimo, da govorite čim hitreje nemško.«⁹³ Glede na ponemčevalne pritiske, ki jih je okupator izvrševal na tem območju, je bil do 29. novembra 1942 največji uspeh prirejanja tečajev znotraj celjskega in brežiškega političnega okrožja ravno v Rogaški Slatini, kjer je bila zabeležena še vedno nizka povprečna ocena 2,41 (lestvica gre od najnižje ocene 1 do najvišje ocene 5). Od nekaj manj kot 6.000 prebivalcev (drugi nemški popis prebivalstva opravljen novembra 1942) je 463 oseb (7,8 %) prejelo najboljšo oznako a (oceno 5), 644 oz. 10,8 % oznako b (oceno 4), 1.403 (23,6 %) prebivalcev oznako c (oceno 3), 1804 (30,3 %) oznako d (oceno 2) in kar 1.637 oz. 27,5 % najslabšo oznako e (oceno 1).⁹⁴ Kar se tiče ostalih občin so povprečne ocene strmo padale v bolj ruralnih (podeželskih) okoljih.⁹⁵ Spričo odvijanja vojne situacije in razmaha partizanskega gibanja je SHB jeseni 1944 na slovenskem Štajerskem prenehala z izvajanjem jezikovnih tečajev.⁹⁶

KONČNI STATISTIČNI PRIKAZ

Po dolgotrajnem sistematičnem pregledovanju, analiziranju, medsebojnem primerjanju in usklajevanju ter kritičnem preverjanju podatkov iz obsežnega nabora arhivskega gradiva primarnega in sekundarnega nastanka, monografskih publikacij, zasebnih zbirk in mnogih zborniških prispevkov je po doslejšnjih najnovejših ugotovitvah iz občine Rogaška Slatina v letih 1942–1945 (najintenzivneje in najštevilčnejše ravno v letu 1942) v nemških koncentracijskih taboriščih (delovnih ali iztrebljevalnih) zaradi posledic

93 SI AS 1631, šk. 21, f. 29, Kurze Vorschläge für die Gestaltung der Deutschkurse.

94 Steindl, *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme*, 41 in 45. Oznake so pomenile naslednje: a = nemščino obvladajo pisno in ustno, uporabljajo samo ta jezik; b = obvladajo pisno in ustno, ne uporabljajo samo nemščine; c = nemščino obvladajo ustno, pisno pa pomanjkljivo ali nič; d = jezik obvladajo komaj ali pomanjkljivo; e = nemškega jezika ne obvladajo niti ustno niti pisno.

95 Steindl, *Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme*, 41, 45.

96 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 789.

neposredne (smrt v taborišču) ali posredne internacije (smrt kot posledica internacije po prihodu iz taborišča) umrlo najmanj 29 prebivalcev, vsaj 10 jih je taboriščno internacijo preživel. Slatinske žrtve so umirale v sledečih taboriščih: Dachau, Mauthausen, Auschwitz, Baumgarten, Rawensbrück, Šterntal/Strnišče pri Ptuj in navsezadnje tudi v kazenskem delovnem taborišču v Rogaški Slatini. Prav tako je bilo vsaj 34 Slatinčanov (povečini steklarjev) hladnokrvno postreljenih v sodnih zaporih v Celju (Stari pisker) in Mariboru. Toda ti poboji nacističnih apetitov po maščevanju niso zadovoljili. Sledile so še zločinske represalije nad najbližjimi družinskimi člani postreljenih talcev in partizanskih družin. V okviru tega so aretirali še vsaj 34 svojcev postreljenih talcev (večji del sorodnikov usmrčenih steklarjev). Med njimi so bili tudi otroci, ki so jih sprva v celjski deški okoliški šoli (funkcija zbirnega taborišča) podvrgli ravnemu pregledu, kasneje pa premestili v otroška taborišča (najpogosteje Frohnleiten, Himmelberg in Saldenburg), od koder so bili predani prevzgojnemu domovom organizacije Lebensborn.⁹⁷ Za najmanj 24 posameznikov (preživel člani družin Pance, Matko, Kobilšek, Pufler in Lipovšek ter Milica Čoh, pričevalka Gabrijela Krumpak in Branko Peklar) je znano, da so bili sprva začasno zaprti v Starem piskru, nato pa izpuščeni na prostost.⁹⁸

Precej žrtev iz zdraviliške občine je bilo ob koncu vojne, točneje v prvi polovici februarja 1945, hladnokrvno obešenih na Frankolovem.⁹⁹ Po

97 SI AS 220, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk. 55; Zasebni zbirki družine Drimel in Pok; Kovač-Zupančič, Marija, Linka Ksela-Jasna, odg. ur. *Auschwitz Birkenau*. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982; Filipič, France. *Slovenci v Mauthausnu*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998; Ževart, Milan, Stane Terčak, odg. ur. *Poslovilna pisma žrtev za svobodo: Druga razširjena in dopolnjena izdaja poslovnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski*. Maribor: Obzorja, 1969, 174–303. Dalje: Ževart, Terčak, *Poslovilna pisma*; Liška, Miklavž. »Padli in žrtve iz občine Šmarje pri Jelšah: Rogaška Slatina/Kostrivnica.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Marjan Žagar, Slavko Kremenšek, Janko Liška, Rudi Lešnik, Franc Drobne, Franjo Fijavž, Stane Mrvič, Milan Natek in Ernest Rečnik, 406–430. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984. Dalje: Liška, »Padli in žrtve«, 419–425; Terčak, Stane. *Ukradeni otroci*. 2. dopolnjena izdaja. Ljubljana: Zavod Borec, 1973, 180–208. Dalje: Terčak, *Ukradeni otroci*.

98 Arhiv MNZC, Verzeichnis der entlassenen Personen, 7. avgust 1942; SI_ZAC/0349, šk. 6, sign. 84, Seznam oseb, ki so bile ustreljene v letih 1941–1945 (1945); ARS, AS 220, šk. 55; Zasebni zbirki družine Drimel in Pok; Kovač-Zupančič, Linka Ksela-Jasna, *Auschwitz Birkenau*; Filipič, *Slovenci v Mauthausnu*; Ževart, Terčak, *Poslovilna pisma*, 174–303; Liška, »Padli in žrtve«, 406–430; Terčak, *Ukradeni otroci*, 180–208.

99 Ževart, Terčak, *Poslovilna pisma*, 174–303; Liška, »Padli in žrtve«, 419–425; Terčak, *Ukradeni otroci*, 180–208.

Liškinem seznamu padlih borcev in žrtev fašističnega terorja iz občin Rogaška Slatina in Kostrivnica so znane vsaj tri osebe: Andrej Vodušek, Janez Junež in Anton Jagodič.¹⁰⁰ Krajevni ljudski odbor (KLO) Rogaška Slatina je kmalu po vojni – še v letu 1945 – sestavil spisek obešenih frankolovskih žrtev in nanj uvrstil še Janeza Turnška in Čebularja iz Čače vasi.¹⁰¹

Slika 12: Fotografija matere Ane Pok iz Rogaške Slatine, ki so ji ob prihodu v Auschwitz vtetovirali taboriščno številko 16.351. Interniranka je v taborišču umrla v letu 1942.

Vir: Zasebna zbirka družine Pok.

Po nepopolnih podatkih obtožnice za pobeglega nemškega župana v Rogaški Slatini je bil Herbert Miglič med okupacijo neposredno odgovoren za približno 120 prisilno izseljenih oseb in več kot 30 ustreljenih žrtev (točno število je bilo ob kreiranju poročila še v postopku ugotavljanja). Glavno breme krivde se mu med drugim pripisuje za približno 220 oseb, odpeljanih v zapore in nemška koncentracijska taborišča.¹⁰² Krajevni odbor Osvobodilne fronte Rogaška Slatina je v poročilu (datiranem 19. julija 1945) za KUZOP navedel podobne podatke. Migliča so okrivili za vse zločine, ki so bili storjeni nad prebivalci Rogaški Slatine. V obtožnici so ga obremenili za približno 35 ustreljenih Slatinčanov, ogromno število mučenih, več kot 200

¹⁰⁰ Liška, »Padli in žrtve«, 419–425.

¹⁰¹ SI_ZAC/0349; Krajevni ljudski odbor Rogaška Slatina, šk. 6, sign. 84, Seznam oseb, ki so bile ustreljene v letih 1941–1945, 1945.

¹⁰² SI AS 1827, šk. 62, Obtožba.

oseb je bilo po njegovi krivdi odpeljanih v zapore in koncentracijska taborišča, vsaj 120 občanov pa je bilo nasilno izseljenih.¹⁰³

Kommandantur
des Konzentrationslagers
Auschwitz

Auschwitz, den 20.9. 1943

Entlassungsschein

Name Blaško Maria, geb. am 23.8.1922
in Zaor, Kenn-Nr. 18679 war in der Zeit
vom 30.8.1942 bis 20.9.1943 in einem Konzentrationslager untergebracht.
Die Entlassung erfolgte am 20.9.1943

Auflage:
Sie haben sich bis auf Widerruf jeden Werktag
bei der Ortspolizeibehörde Ihres Wohnortes und
sofort bei _____
zu melden.

Der Lagerkommandant:
 [Signature]
-Obersturmbannführer

Slika 13: Dragoceni dokument s podpisom glavnega poveljnika nemškega koncentracijskega taborišča Auschwitz, Rudolfa Hössa, ki je za Marijo Blaško iz Rogaške Slatine podpisal odpustnico ("Entlassungsschein") iz Auschwitza, kjer je bila zaprta med 30. avgustom 1942 in 20. septembrom 1943. Zatem je bila premeščena v lager v današnjih Glivicah na Poljskem.

Vir: Zasebna zbirka družine Drimel, 20. september 1943.

Navedbe gestapovske obmejne policijske izpostave v Rogaški Slatini za leto 1941 veljajo za točnejše. Žal se je takšna vrsta celovitega poročila ohranila samo za prvo okupacijsko leto. V končnem poročilu za leto 1941 je omenjena gestapovska postaja navedla, da je v kraju izvedla skupno 134 aretacij, ki jih je do konca leta 1941 izvedel zgolj gestapo. Od tega se jih je 85 % izvršilo zaradi obmejno–policijskih razlogov (nedovoljeni prehodi čez nemško–hrvaško državno oz. okupacijsko mejo na reki Sotli, tihotapljenja blaga itn.), 15 % pa zaradi ideološko–političnih motivov.¹⁰⁴ Kompletno poro-

103 SI_ZAC/0349, šk. 6, sign. 89, Podatki o vojnem zločincu Herbertu Miglitschu – 1945, 19. julij 1945.

104 SI AS 1931, šk. 814, Tätigkeitsbericht für das abgelaufene Jahr 1941, 31. december 1941.

čilo se je ohranilo še za mesec februar 1942. Tega meseca je gestapovski center v zdravilišču aretiral še dodatnih 16 oseb: 9 zaradi nedovoljenega prečkanja meje, 3 zaradi širjenja govoric o nasilnem preseljevanju ljudi in posledičnega vzbujanja nemirov med lokalnim prebivalstvom ter 4 zaradi iskanja dela na drugi strani meje.¹⁰⁵ Manjši del je bil po varstvenem priporu izpuščen, večina pa jih je bila izgnanih na Hrvaško in odvedenih na prisilno delo v Nemčijo.¹⁰⁶ Po navedbah KLO RS (Krajevnege ljudskega odbora Rogaška Slatina) je bilo iz prostora Rogaške Slatine in Kostrivnice do osvoboditve v maju 1945 prisilno izseljenih natanko 146 ljudi, ki jim je bila zaplenjena tudi vsa lastnina.¹⁰⁷ Za prostor KLO Rogaška Slatina, Ratanska vas, Cerovec, Sečovo in Kostrivnica je KUZOP navedel, da je bilo med okupacijo umorjenih¹⁰⁸ 63 oseb, telesne poškodbe¹⁰⁹ je utrpelo 13 prebivalcev, omejitev osebne svobode¹¹⁰ pa je doletelo kar 407 ljudi.¹¹¹ KLO Rogaška Slatina je po končani vojni, še v letu 1945, za štiriletno obdobje nemške zasedbe izdelal še spisek ustreljenih oseb iz Rogaške Slatine in bližnje okolice, pri čemer so se popisovalci ustavili pri številki 30. Mednje so všteti tudi ustreljeni v Starem piskru (celjski gestapovski zapor) in zaporih v Mariboru ter obešeni na Frankolovem.¹¹²

Do zloma nemškega rajha maja 1945 so vzvodi okupatorjeve oblasti v Rogaški Slatini zaplenili za kar 170 hektarjev zgolj kmetijskih zemljišč. Med največja zaplenjena posestva je spadalo zemljišče župnišča pri Svetem Križu (približno 24,5 ha), Franca Bofulina v Cerovcu (okoli 19,9 ha), Franca Čebularja iz Tekačevega (17,14 ha) in Franceta Kidriča (očeta partizanskega borca in vodilnega slovenskega revolucionarja Borisa Kidriča), ki so imeli

105 SI AS 1931, šk. 814, Tätigkeitsbericht für Monat Februar 1942, 28. februar 1942.

106 SI AS 1931, šk. 848, Obmejna policijska postaja Rogaška Slatina.

107 SI_ZAC/0349, šk. 6, sign. 85, Izseljeni, katerih imetje je bilo zaplenjeno (1945).

108 Bombardiranje civilnega prebivalstva, požig, streljanje, obešanje, klanje, mučenje, kasnejša smrt kot posledica poškodbe in mučenja ter umrli v taboriščih.

109 Telesne okvare (trajne), telesne okvare (prehodne), mučenje – zlostavljanje kot posledica: težke poškodbe na telesu in zdravju, pretepanje – lažja in težja telesna poškodba in posilstvo.

110 Zapor, internacija doma, odgon na prisilno delo, prisilna izselitev, interniranje in konfiniranje izven Slovenije in prisilna mobilizacija.

111 SI AS 1602, šk. 10, f. 870/IV, Statistika zločinov za kraj Rogaška Slatina in Kostrivnica.

112 SI_ZAC/0349, šk. 6, sign. 84, Seznam oseb, ki so bile ustreljene v letih 1941–1945.

v Rajnkovcu nekaj več kot 9 ha kmetijskih površin.¹¹³ Slatinski gestapovski center je v korist utrjevanja spodnještajerskega nemštva v letu 1941 zaplenil 12 nepremičnin, katerih lastniki so bili spoznani za protinemško orientirane in temu primerno, če niso že prej pobegnili, jih je gestapo tudi aretiral. V nadaljevanju poročila za prvo okupacijsko leto še izvemo, da si je okupator ob izvajanju zaplemb pridržal tudi velike vsote denarje (v skupni vrednosti 5.000 RM), zadržano blago ujetih in pozaprthih tihotapcev pa je bilo predano carinskim oblastem.¹¹⁴

113 SI_ZAC/0072, Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, izpostava Celje, šk. 8, sign. 131, Gemeinde Rohitsch Sauerbrunn.

114 SI AS 1931, šk. 814, Tätigkeitsbericht für das abgelaufene Jahr 1941, 31. december 1941.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana):

SI AS 220, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk.: 55.

AS 1602, Deželni svetnik okrožja Celje, šk.: 2, 3, 10, 35.

AS 1631, Štajerska domovinska zveza, šk.: 4, 8, 10, 16, 21, 98.

AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, šk.: 10, 58, 62, 63, 73.

AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, šk.: 744, 814, 816, 848.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje:

SI_ZAC/0084, Okupacijska občina Rogaška Slatina 1941–1945, šk.: 1, 2.

SI_ZAC/0349, Krajevni ljudski odbor Rogaška Slatina, šk.: 6

SI_ZAC/0072, Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, izpostava Celje, šk. 8.

MNZC – Muzej novejšje zgodovine Celje:

Fototeka

Arhiv MNZC, Verzeichnis der entlassenen Personen, 7. 8. 1942

Objavljeno arhivsko gradivo na spletu in drugi objavljeni viri:

Internet Edition des Buches Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941 bis 1945. Dokument 127: Bericht des Umsiedlungsstabes Untersteiermark über die Volks- und Rassenverhältnisse der Untersteiermark <http://karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=127> (dostop: januar 2021).

Steindl, Franz. *Ergebnisse der Bevölkerungsbefragung in der Untersteiermark vom 29. November 1942*. Marburg an der Drau: Heimatbundverlag, 1943.

Ževart, Milan, Stane Terčak, odg. ur. *Poslovilna pisma žrtev za svobodo: Druga razširjena in dopolnjena izdaja poslovnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski*. Maribor: Obzorja, 1969.

Šolske kronike:

Šolska kronika I. osnovne šole v Rogaški Slatini (I. 1898–1958): Kronika za čas od 6. 4. 1941 do 9. maja 1945.

Zasebne zbirke / osebni arhivi:¹¹⁵

Maša in Leon Drimel

Frančiška Pok

Ustni viri:

M., telefonski pogovor, Ljubljana, 2018 (intervjuval Daniel Siter).

Gabrijela Krumpak, avdiopričevanje, Rogaška Slatina, 2017 (intervjuval Daniel Siter).

Časopisni viri:

Štajerski gospodar, 9. oktober 1943, let. 3, št. 41.

Literatura

Monografije:

Ferenc, Tone: *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1: Razkovanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.

Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.

Terčak, Stane. *Ukradeni otroci*. 2. dopolnjena izdaja. Ljubljana: Zavod Borec, 1973.

Filipič, France. *Slovenci v Mauthausnu*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

Znanstveni in strokovni članki v znanstvenih revijah ter objave v zbornikih:

Ferenc, Tone. »Nemška okupacija.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Janko Liška in Rudi Lešnik. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984, 247–278.

Ferenc, Tone. »Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34/2 (1994), 231–244.

Kovač–Zupančič, Marija, Linka Ksela–Jasna, odg. ur. *Auschwitz Birkenau*. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982.

Liška, Miklavž. »Padli in žrtve iz občine Šmarje pri Jelšah.« V: *Med Bočem in Bohorjem*, ur. Janko Liška in Rudi Lešnik. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Rogaška Slatina: Delavska univerza, 1984, 406–430.

Spominsko gradivo:

But, Franc. *Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem*. Rogaška Slatina: Delavska univerza v Šmarju pri Jelšah, 1983.

115 Družini Drimel in Pok posvečam iskreno zahvalo, saj sta mi omogočila vpogled v občutljivo zasebno gradivo in mi dovolili njegovo javno prikazovanje ter objavljanje.

Magistrska dela:

Siter, Daniel. *Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2019.

Spletne strani:

Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=folksdoj%C4%8Der> (dostop: februar 2021)

POVZETEK

Po zasedbi zdravilišča Rogaška Slatina 11. aprila 1941 je po nekajdnevni vojaški upravi in začetnem prevzemanju občinskega urada sledilo uvajanje lokalne civilne uprave pod vodstvom okrajnega političnega komisarja Roberta Komareka in njemu podrejenega župana folksdojčerja Herberta Migliča. Po njeni uspešni vzpostavitvi je nemška oblast pričela s takojšnjim ustanavljanjem represivnega oblastnega aparata z nameščanjem okupatorjevih organov, raznarodovalnih organizacij in zvez ter policijskih vzvodov, ki so tvorili jedro krajevne okupacijske oblasti. Slednja je delovala v duhu nacionalsocialistične ideologije, izvajala okrutne dejavnosti ter zvesto sledila skupnim ciljem velikopoteznega raznarodovalno–ponemčevalnega programa in etničnega uničenja podjarmljenih prebivalcev. Program raznaroditve in terorja je bil za Rogaško Slatino pripravljen že pred invazijo na Kraljevino Jugoslavijo na tajnih srečanjih obmejnega pokrajinskega urada nacionalsocialistične stranke v Gradcu.

V članku izvrševanje raznarodovalno–ponemčevalne politike v Rogaški Slatini členim na dve fazi. Začetna faza je trajala od sredine aprila do pozne jeseni 1941 in je bila najintenzivnejša. Poleg spremembe zunanjega videza dežele (odstranjevanje slovenskih napisov in nadomeščanje slednjih z nemškimi), uničevanja slovenskega tiska in prepovedi splošne rabe slovenščine zajema začetni sklop niz aretacij politično aktivnih, narodno zavednih in izobraženih Slovencev, nasilnih preiskav, zaplemb stanovanj in ostalega imetja, deportacij čez sotelsko mejo, preselitev ter rasnopolitično, dednozdravstveno in narodnostno pregledovanje in podajanje rasnih in političnih ocen, kar je potekalo v sklopu prijav za članstvo v Štajerski domovinski zvezi (Steirischer Heimatbund). Heimatbund je predstavljal največje in ključno raznarodovalno in ponemčevalno politično telo nacistov na Spodnjem Štajerskem, članstvo v tej zvezi pa je veljalo kot osnovni pogoj za pridobitev kasnejšega nemškega državljanstva in s tem pravice do obstanka na spodnještajerskih tleh. Raznarodovanje in teror se nato nadaljujeta v sklopu druge faze v letu 1942, ko se okupator poleg uvedbe protizakonite prisilne mobilizacije v nemško vojsko in državno delovno službo odloči še za usmrnitev pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja

in steklarjev. Delavci steklarne v Tržišču pri Rogaški Slatini so že po napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 postali zaradi svoje delovne zavednosti in kasnejšega razkrinkanja komunistične celice znotraj tovarne stekla glavni sovražniki nemškega rajha. Skoraj sočasno je sledila še internacija svojcev ustreljenih talcev, partizanskih družin in aktivistov OF v celjski Stari pisker ter nemška koncentracijska in otroška taborišča. V internaciji v nemških koncentracijskih taboriščih (delovnih ali iztrebljevalnih) je direktno (smrt v samem taborišču) ali indirektno (smrt kot posledica internacije po prihodu iz taborišča) po doslej odkritih in analiziranih virih umrlo najmanj 29 občanov Rogaške Slatine, vsaj 10 jih je taboriščno internacijo preživelo. Vsaj 34 slatinskih talcev (pretežno steklarjev) je bilo hladnokrvno usmrčenih v sodnih zaporih v celjskem Starem piskru in Mariboru. Otroke postreljenih žrtev so odpeljali na rasne preglede v deško okoliško šolo Celje, od koder so tiste z zadovoljivimi rasnimi ocenami premestili v zbirna otroška taborišča in jih kasneje predali prevzgojnim domovom organizacije Lebensborn, čemur je na koncu sledila še krušna posvojitev nadomestnih nemških staršev.

Tiste, ki aretacijski in deportacijski ukrepi niso doleteli in so med vojno ostali v svojih domovih, so bili pod okriljem delovanja Štajerske domovinske zveze skozi nemške vrtce in šole, politična zborovanja in apele, obvezne nemške jezikovne tečaje in druge ponemčevalne akcije, podvrženi brezkompromisni germanizacijski politiki, ki je bila v Rogaški Slatini med najintenzivnejšimi v celotnem celjskem političnem okrožju. To se je posledično izražalo v njenem »uspehu«, čeravno je bila do konca novembra 1942 na tovrstnih tečajih v Rogaški Slatini povprečna ocena komaj 2,41 (lestvica gre do najvišje ocene pet), kar pa je še vedno predstavljalo najvišje povprečje znotraj celjskega in brežiškega okrožja. Podobno osramočenje in porazno stanje se je nacistom pripetilo na področju dodeljenih rasnih ocen. Nihče izmed prebivalcev Rogaške Slatine ni prejel najboljše rasne ocene I. Samo 9 % jih je spadalo v drugo rasno kategorijo, največji del slatinske populacije (kar 83 %) pa je prejel rasno oceno III. Nadaljnjih 8 % se je znašlo v najslabši četrti rasni kategoriji.

Obdobje med letoma 1941 in 1945 ponazarja najtemnejše poglavje v sicer večstoletni krajevni zgodovini Rogaške Slatine z bogato zdraviliško in

steklarsko tradicijo. Spomini na obdobje nacistične vladavine v dandanes priljubljenem turističnem kraju vztrajno bledijo in tonejo proti večni pozabi. Tovrstne spominske drobce nosi v sebi samo še peščica še živečih pričevalcev in žrtev okupatorjevega terorja, ki so hkrati zadnji neposredni pomnik o trpljenju in nepopravljivih krivicah. V simbolnem znamenju minule 80. obletnice od usodnega 11. aprila 1941, ko je svastika med drugim zaplapolala z vrha Zdraviliškega doma (osrednje simbolike zdraviliškega parka in mesta), naj tovrstni dogodki služijo kot zgodovinski nauk zdajšnjim in prihodnjim generacijam.